

УДК 343.14

Є.С. Немчинов,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»,
прокурор відділу прокуратури Дніпропетровської області

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ УМОВ ПІЗНАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесуальних умов пізнання у судовому провадженні. Відзначено, що оскільки досудове розслідування та судове провадження мають різні кримінальні процесуальні форми, існує різниця між досудовим та судовим доказуванням, яка проявляється в відмінностях пізнавальних ситуацій, що складаються на відповідній стадії кримінального процесу. Відмічено, що пізнавальна ситуація формується під впливом процесуальних умов пізнання. До таких умов пізнання під час судового розгляду автором віднесено: диспозитивність, змагальність, гласність та безпосередність дослідження доказів. В статті розкривається особливості реалізації зазначених засад під час судового розгляду.

Ключові слова: доказування, пізнавальна ситуація, пізнавальні умови, судовий розгляд, диспозитивність, змагальність, гласність, безпосередність дослідження доказів

Постановка проблеми. Значення кримінального процесуального доказування важко переоцінити, адже за допомогою такої процесуальної діяльності встановлюються обставини кримінального провадження, що є необхідною умовою досягнення завдань кримінального судочинства. Аналіз кримінального процесуального законодавства дає можливість зробити висновки, що доказування здійснюється у всіх стадіях кримінального процесу, тобто з початку досудового розслідування до ухвалення остаточного процесуального рішення у справі. Відзначимо, що така пізнавальна діяльність диференціюється в залежності від стадійності кримінального провадження, оскільки особливості окремої стадії кримінального процесу обумов-

люють специфіку доказової діяльності учасників відповідної стадії.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Враховуючи значення пізнавальної діяльності у судовому провадженні, як необхідної умови ухвалення обґрунтованого та вмотивованого судового рішення, специфіка судового доказування привертає увагу науковців, які різноаспектно її розглядають. Особливості доказування у судовому провадженні досліджувались у працях В.В. Васіна, В.В. Вапнярчука, В.В. Волошиної, І.В. Гловюк, О.В. Капліної, М.С. Коровіної, О.В. Литвина, Л.М. Лобойка, О.В. Малахової, Ю.М. Мирошніченко, В.Т. Нора, В.Л. Сискова, Н.Ю. Черкасової, М.І. Шевчук

та ін. Проте малодослідженими залишаються особливості судового кримінального процесуального доказування з урахуванням процесуальних умов пізнання, які виступають визначальними факторами зміни процесуальної форми доказування на окремих стадіях кримінального провадження.

Викладення основного матеріалу.

Стадії досудового розслідування та судового розгляду в суді першої інстанції мають різні кримінальні процесуальні форми, що виражаються у відмінностях: завдань стадій; суб'єктного складу; підстав, умов і порядку провадження окремих процесуальних дій; видів, форм і змісту процесуальних рішень. Саме тому існує різниця між досудовим та судовим доказуванням, яка проявляється у відмінностях пізнавальних ситуацій, що складаються на відповідній стадії кримінального процесу. На наш погляд, пізнавальна ситуація, в межах якої здійснюється процес доказування, формується під впливом двох визначальних факторів: процесуальні умови пізнання та спосіб організації пізнавальної діяльності. Вважаємо, що процесуальні умови пізнання — це закріплені в кримінальному процесуальному законодавстві засади пізнавальної діяльності, які визначають способи встановлення обставин кримінального провадження.

Відзначимо, що в науковій літературі по-різному визначаються умови пізнання під час судового розгляду. На переконання Н.Ю. Черкасової до процесуальних умов, в яких здійснюється пізнавальна діяльність суду, відноситься такі принципи процесу, як незалежність суддів, змагальність, безпосередність, усність і безперервність, гласність, колегіальність вирішення справи [1, с. 6-7]. В свою чергу В.С. Попов відмічає, що умовами здійснення дослідження доказів у суді

першої інстанції є: а) умови усності і гласності при розгляді справи в суді першої інстанції; б) в дослідженнях обставин справи беруть участь як суд, так і представники сторін; в) судове слідство зазвичай проходить в більш короткі строки; г) важливе значення має визначення порядку дослідження доказів кожною зі сторін окремо [2, с. 24-25]. На думку О.О. Васяєва умови, при яких відбувається дослідження доказів, — це передбачені КПК РФ (гл. 35) обставини, лише при наявності яких є можливим судовий розгляд. У зв'язку з цим слід закріпити в КПК РФ такі умови дослідження доказів, як всебічність, повнота, об'єктивність, безперервність [3, с. 7].

На наш погляд, визначення процесуальних умов пізнання під час судового розгляду має здійснюватися з урахуванням того, чи можуть такі засади формувати специфіку судового доказування, як окремого різновиду доказової діяльності. Саме тому, вважаємо, що до таких умов пізнання під час судового розгляду відноситься: диспозитивність, змагальність, гласність та безпосередність дослідження доказів. Такі засади кримінального провадження, як незалежність, безперервність, всебічність, повнота та об'єктивність, безумовно, реалізуються у судовому провадженні, проте їх прояв не визначає особливостей пізнавальної ситуації, що складається під час судового розгляду, які б відрізняли її від тої ситуації, що наявна під час досудового розслідування.

Диспозитивність як засада кримінального провадження визначена в ст. 26 КПК України. На жаль, законодавцем не розкрита дана правова дефініція. Погоджуємося з С.Л. Дервянкіним, що диспозитивність як принцип кримінального процесу є можливістю (тобто правом) суб'єктів

кримінального процесу самостійно або за допомогою захисників, представників обирати засоби, форми захисту і реалізацію своїх суб'єктивних прав та законних інтересів [4, с. 9]. Дослідження прояву реалізації диспозитивності у кримінальному провадженні пов'язане з проблематикою визначення її суб'єктів. Не вдаючись до детального аналізу зазначеного поняття, оскільки не ставимо це за мету в межах даної роботи, зазначимо, що слід підтримати думку О.С. Александрова, що суб'єктами диспозитивності в кримінальному процесі можуть бути тільки ті учасники кримінально-процесуальної діяльності, які виступають в якості сторін. При слідчому порядку учасники процесу не можуть бути суб'єктами диспозитивності. Тому на стадії попереднього розслідування сучасного кримінального процесу учасники, які мають в справі визнаний законом інтерес, не можуть вважатися суб'єктами диспозитивності в повному сенсі. У той же час при наявності змагальної форми суб'єктом диспозитивності може і повинен бути прокурор, а не тільки приватні особи [5]. Слушно з цього приводу зазначає В.В. Волошина, що владні суб'єкти кримінального процесу не є суб'єктами диспозитивності, але здійснюють дискреційні повноваження. Дискреція — це вирішення службовою особою або державним органом будь-якого питання на власний розсуд [6].

Відзначимо, що під час судового розгляду диспозитивність не обмежується лише процесом доказування, вона також реалізується в іншій процесуальній діяльності, що здійснюється в суді. Зокрема таким проявом диспозитивності є: право сторін кримінального провадження заявляти відводи; право сторін кримінального провадження висловлювати в судо-

вому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; право сторін кримінального провадження заявляти клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; право сторін кримінального провадження укладати угоди; право обвинуваченого заявляти клопотання про розгляд провадження судом присяжних тощо.

Реалізація диспозитивності у доказуванні під час судового розгляду, на наш погляд, проявляється у наступному.

По-перше, суд ухвалює судові рішення на підставі тієї сукупності доказів, які надані йому сторонами кримінального провадження за власним розсудом. Правильно вказує М.І. Шевчук, що доказовий матеріал повинен з'являтися в полі зору суду, як правило, не за його власною ініціативою, а за волевиявленням учасників провадження [7, с. 115].

По-друге, обсяг доказів, що підлягає дослідженню, та порядок їх дослідження визнається на підставі думки учасників судового провадження, відповідно до ст. 349 КПК України. Погоджуємося з В.Т. Нором, що значно більшою мірою диспозитивність властива тим нормам кримінально-процесуального закону, які вимагають узгоджених сторонами і судом рішень. Законодавець зобов'язує суд у таких випадках віддати перевагу узгодженим сторонами рішенням і ухвалити їх своїм рішенням [8].

По-третє, межі доказування, яке здійснюється під час судового провадження, можуть визначатися з урахуванням диспозитивності. Наприклад, відповідно до ч. 5 ст. 340 КПК України у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 340 КПК України, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приват-

ного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. В свою чергу, згідно п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається в разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Відзначимо, що право прокурора змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення, розпочати провадження щодо юридичної особи, на наш погляд, не є проявом диспозитивності, оскільки такі дискреційні правомочності обумовлені дією публічності.

Не можна не погодитись з твердженням О.С. Александрова, що диспозитивними можуть бути тільки права сторін у змагальному процесі [5]. *Змагальність* — є засадою кримінального провадження, яка відповідно до ст. 22 КПК України, передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Слушно зазначає О.В. Малахова, що, на жаль, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства України не можна говорити про процесуальну рівність між сторонами кримінального провадження в досудовому розслідуванні, а це, у свою чергу, ускладнює реалізацію змагальності в судовому провадженні [9, с. 40]. Вплив даного принципу у судовому провадженні обумовлює те, що сторони мають рівні права на подання до суду доказів, рівні процесуальні можливості щодо участі під час

встановлення обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами у суді, окрім того, під час судового розгляду сторони позбавлені права самостійного збирання доказів. Також законодавець зобов'язує суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створювати необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України). Отже, змагальність знаходить більший прояв під час судового розгляду, створюючи, при цьому, таку пізнавальну ситуацію, що не може бути утворена у досудовому провадженні.

Наступною умовою, що обумовлює пізнавальну ситуацію у судовому розгляді, є *гласність*. На відміну, від диспозитивності та змагальності, дана засада кримінального провадження, що визначена в ст. 27 КПК України, звернена законодавцем до судового провадження. Проте вважаємо, що даний принцип не обмежує свою реалізацію лише судовими стадіями. Погоджуємося з В.В. Волошиною, що дія принципу гласності при провадженні досудового розслідування значно обмежена, тому що в цій стадії діє положення про нерозголошення відомостей досудового розслідування, яке закріплене у ст. 222 КПК, згідно з яким відомості досудового розслідування можна розголошувати в тому обсязі, в якому вони визнають можливим [10, с. 81]. Прикладом прояву реалізації гласності у досудову провадженні може слугувати положення ч. 3 ст. 223 КПК України, відповідно до якого слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Гласність визначає загальний порядок здійснення правосуддя у кримінальному провадженні, у тому числі впливає на формування пізнавальної ситуації, в межах якої буде здійснюватися судове доказування. Зокрема, гласність забезпечує те, що судово-слідчі дії проводяться в присутності сторін кримінального провадження, при цьому, обвинувачений, на відміну від підозрюваного, володіє повною інформативністю про процес встановлення обставин кримінального провадження та перевірки їх доказів. Дослідження доказів здійснюється спільно судом та сторонами кримінального провадження. З приводу цього слушно зазначає Ю.М. Мирошніченко, що у дослідженні доказів, проведенні судових дій приймає участь не одна особа, а найчастіше декілька. З одного боку, це сприяє об'єктивності у дослідженні, перевірці та оцінці доказів, оскільки звертається увага на більшу кількість обставин, робляться зауваження, висловлюються думки, висновки та ін., які можливо в ході досудового розслідування пройшли поза увагою учасників кримінального провадження та самого слідчого у зв'язку з певним суб'єктивізмом. З іншого боку можуть виникнути небажані конфлікти між учасниками судового розгляду [11, с. 181].

Відповідно до ч. 1 ст. 23 КПК України суд досліджує докази *безпосередньо*. Частина 2 ст. 23 КПК України зазначає, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених КПК України. Безпосередність дослідження доказів передбачає усність судового розгляду, саме на це й вказує законодавець, відмічаючи в ч. 1 ст. 23 КПК України,

що показання учасників кримінального провадження суд отримує усно.

Звернемо увагу, що КПК України не містить відповідної вказівки щодо доказової діяльності слідчого, прокурора. Проте не можна не погодитись з О.Г. Дехтяром, що, поширюючи з урахуванням норми ч. 1 ст. 7 КПК України за аналогією закону вимогу ч. 1 ст. 23 КПК України на стадію досудового розслідування, на слідчого, прокурора доцільно покласти обов'язок щодо безпосереднього дослідження доказів. Безпосередність у дослідженні ними доказів полягає у тому, що слідчий, прокурор повинні: 1) особисто проводити у конкретному кримінальному провадженні слідчі (розшукові) дії, а у випадках, передбачених нормами КПК України, — також і негласні слідчі (розшукові) дії, безпосередньо сприймаючи у ході їх провадження фактичні дані, які дозволяють встановити наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню; 2) приймати процесуальні рішення на основі оцінки особисто сприйнятих фактичних даних [12]. Отже, безпосередність дослідження доказів, як і попередньо розглянуті умови пізнання, не обмежує свою реалізацію судовим провадженням. Безпосередність, як умова пізнання під час судового розгляду, забезпечує прийняття судом обґрунтованого та вмотивованого рішення на підставі тих доказів, які суд дослідив особисто. Правильно відмічає Т.М. Мирошніченко, що саме у процесі безпосереднього дослідження судом доказів створюються можливості для обвинуваченого спростувати чи пом'якшити обвинувачення, використати своє право поставити запитання особі, яка проти нього свідчить, звернути увагу

суддів на слабкі сторони окремих доказів із погляду поставлених до них вимог і цим сприяти прийняттю правильного рішення у справі [13, с. 226]. Слушно вказує О.В. Бринзанська, що правовою підставою реалізації засади безпосередності дослідження доказів судом є положення кримінального процесуального закону, які закріплюють імперативні обов'язки суду щодо діяльності, пов'язаної з дослідженням доказів, зокрема в суді першої інстанції [14, с. 124]. Таким чином для ухвалення судового рішення у відповідності до вимог ст. 370 КПК України, суд зобов'язаний особисто встановити обставини кримінального провадження. Така пізнавальна діяльність суду є самостійною формою дослідження доказів, яка відносно доказування, що здійснюється під час досудового розгляду, має перевірочний характер. В судовому доказуванні відмічається повторність процесуальних дій, що здійснювалися під час досудового роз-

слідування, проте це не є механічним дублюванням пізнавальної діяльності, а є якісно новим дослідженням доказової інформації, яке здійснюється іншими суб'єктами в інших умовах.

Висновок. Отже, під час судового розгляду в суді першої інстанції процес встановлення обставин кримінального провадження відбувається в межах пізнавальної ситуації, яка відрізняється від тої, що наявна під час досудового розслідування. Вона формується під впливом таких процесуальних умов пізнання, як: диспозитивність, змагальність, гласність та безпосередність дослідження доказів. В свою чергу, дані засади судового провадження обумовлюють особливості організації процесу встановлення судом обставин кримінального провадження та перевірка їх доказами, що дає підставу визначити окремий різновид доказової діяльності як судове кримінальне процесуальне доказування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черкасова Н.Ю. Исследование доказательств в суде первой инстанции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н.Ю. Черкасов. — Казань, 1993. — 15 с.
2. Попов В.С. Участие адвоката-защитника в процессе доказывания на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.С. Попов. — Челябинск, 2005. — 28 с.
3. Васяев А.А. Исследование доказательств в ходе судебного следствия в суде первой инстанции в российском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.А. Васяев. — Саранск, 2008. — 24 с.
4. Деревянкін С.Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Деревянкін Сергій Леонідович; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2005. — 20 с.
5. Александров А.С. Диспозитивность в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / А.С. Александров. — Нижний Новгород: Нижегородская высшая школа милиции, 1995. — 27 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kalinovskiy-k.nagod.ru/b/avtoref/alexandrov1995.htm>
6. Волошина В.К. Реалізація принципу диспозитивності у стадії досудового розслідування / В.К. Волошина // Форум права. — 2011. — № 3. — С. 134-140. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_25

7. Шевчук М.І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 /Шевчук Марта Іванівна. — Львів, 2015. — 244 с.
8. Нор В.Т. Публічність і диспозитивність у кримінальному процесі України : суть, пріоритети, взаємодія, сфера дії. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=0&d=319>
9. Малахова О.В. Реалізація інституту сприяння захисту у кримінально- процесуальному доказуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.В. Малахова. — Одеса, 2016. — 213 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар /відп. ред. С.В. Ківалов [та ін.]. — Харків: Одісей, 2013. — 1104 с.
11. Мирошніченко Ю.М. Тактико-криміналістичні особливості судового розгляду кримінальних справ / Ю.М. Мирошніченко // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер. Право. — 2012. — Вип. 3/4. — С. 178-183.
12. Дехтяр О.Г. Особисте сприйняття слідчим, прокурором, слідчим суддею показань, речей і документів як елемент змісту засади безпосередності / О.Г. Дехтяр // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». — 2013. — № 1(7). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13dohzzb.pdf>.
13. Мирошніченко Т.М. Проблемні аспекти реалізації нормативного змісту засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час кримінального процесуального доказування / Т.М. Мирошніченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. — 2017. — Вип. 42. — С. 225-229.
14. Бринзанська О.В. Дослідження доказів безпосередньо на стадії апеляційного перегляду кримінального провадження / О.В. Бринзанська // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2015. — № 3. — С. 122-130.

Немчинов Е.С.

Особенности судебного доказывания через призму процессуальных условий познания.

Аннотація. Стаття посвячена дослідженню процесуальних умов познання в судовому виробстві. Учїтуєть, що досудебне расследование и судебное разбирательство имеют различные уголовные процессуальные формы, существует разница между досудебным и судебным доказыванием, которая проявляется в различных познавательных ситуациях, складывающихся на соответствующей стадии уголовного процесса. Отмечено, что познавательная ситуация формируется под влиянием процессуальных условий познания. К таким условиям познания в ходе судебного разбирательства автором отнесены: диспозитивность, состязательность, гласность и непосредственность исследования доказательств. В статье раскрываются особенности реализации указанных принципов в ходе судебного разбирательства.

Ключевые слова: доказывание, познавательная ситуация, познавательные условия, судебное разбирательство, диспозитивность, состязательность, гласность, непосредственность исследования доказательств.

E. Nemchinov

Features of judicial proving through the prism of the procedural conditions of knowledge.

Summary. The article is devoted to the analysis of the procedural conditions of cognition, which serve as the determining factors for changing the procedural form of proving in certain stages of criminal proceedings. It is noted that there is a difference between pre-trial and judicial proving. It was noted that situation of knowledge is formed under the influence of procedural conditions of cognition. These are the principles of cognitive activity enshrined in the criminal procedural law, which determine the ways of establishing the circumstances of criminal proceedings. These conditions of knowledge during the court of first instance include: adversarial nature of parties, directness, optionality of criminal proceedings, publicity. The article reveals the peculiarities of the implementation of the above principles during the court of first instance.

Keywords: proving, situation of knowledge, procedural conditions of cognition, adversarial nature of parties, directness, optionality of criminal proceedings, publicity.